

Тодор Влайков

ЛИЧНИЯТ РЕЖИМ У НАС

София, 2013

Порецицата *Res publica+* излиза
под общата редакция на *проф. д-р Георги Близнашки*

ТОДОР Г. ВЛАЙКОВ

ЛИЧНИЯТ РЕЖИМ У НАС

**БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ НЕГОВОТО
РАЗВИТИЕ И ВЪРХУ УСЛОВИЯТА
ЗА ПРЕМАХВАНЕТО МУ**

Съставител
Симона Велева

Научна редакция
проф. д-р Михаил Неделчев

Всички права запазени. Нито една част от книгата не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Георги Близнашки, встъпителна студия, 2013

© Издателство „Изток-Запад“, 2013

ISBN 978-619-152-253-8

Съдържание

В ЗАЩИТА НА ПАРЛАМЕНТАРИЗМА И ДЕМОКРАЦИЯТА

Георги Близнашки
VII–XXXVI

ЛИЧНИЯТ РЕЖИМ У НАС

Тодор Г. Влайков
I–IV, 1–98

ПРИЛОЖЕНИЯ

99–247

В защита на парламентаризма и демокрацията

Бъдете почитени хора!

Т. Г. Влайков

Големият български писател Тодор Влайков (1865–1943) е известен не само с литературното си дело, но и със своята обществена дейност и политическа публицистика. Той е един от най-близките съратници на бележития политически деец Найчо Цанов, като те двамата поемат инициативата за създаването на Радикалдемократическата партия, която обединява напредничавите среди на интелигенцията и играе важна роля в борбите на българския народ срещу личния режим на Фердинанд Сакскобургготски. Тодор Влайков основава и издава сп. „Демократически преглед“, което постепенно се превръща в едно от най-влиятелните обществено-политически списания, следено с огромен интерес от широки обществени среди в страната. Благодарение на своите политически изяви и публицистична дейност той се утвърждава като водещ идеолог на радикалдемократизма в България.

Убеден народник и последователен демократ, той посвещава много време и полага огромни усилия за гражданското образование и възпитание на българския народ. Неговата политическа публицистика далеч не е загубила своето значение и към днешна дата, тъй като тя е съществена част от демократичната политическа традиция в България.

I.

Тодор Генчов Влайков е роден на 13 февруари 1865 г. в подбалканския гр. Пирдоп, разположен в красива котловина между Стара планина и Средна гора. Той израства в сиромашко семейство и от ранна възраст се приучава към труд. Завършва средното си образование в Софийската гимназия, където изпъква като един от най-силните ученици. По това време прави и първите си литературни опити, като няколко негови разкази се публикуват в различни списания. Получава държавна стипендия и през есента на 1885 г. заминава за Русия да изучава литература в историко-филологическия факултет на Московския университет. Именно по това време Т. Г. Влайков написва двете си най-популярни повести: „Дядовата Славчова унука“ и „Леля Гена“, публикувани по-късно съответно през 1889 и 1890 г. в „Периодическо списание“. Тези ранни произведения носят в себе си светлото начало на вярата в доброто. „Без да става сух моралист, Влайков съумява – пише Михаил Арнаудов – да ни внуши едно дълбоко нравствено чувство при картините си от българския живот.“¹

В Москва Тодор Влайков се запознава с творчеството на големите руски романисти Толстой и Достоевски, чете произведенията на Белински, Добролюбов, Писарев и Чернишевски. Тук той попада под мощното въздействие на идеологията на народничеството, теоретик на което по онова време е известният социолог и публицист Николай Константинович Михайловски. Тази идеология настоява за беззаветно приобщаване към народа, отиване между народа и себеотричане в името на народното добруване. Прегърнал народническите идеи, младият българин изоставя своето следване преди да е положил последните си изпити, за да се завърне в родината и да се отдаде на апостолска работа за подобряване злочестата орис на своите сънародници. Още през есента на 1888 г. той вече е учител в родния си град, където не само учи децата, но се отдава на истинска народническа дейност: урежда общинска библиотека, държи сказки на различни практически теми, основава девическо училище и създава спомагателна каса, която дава заеми на бедни и нуждаещи се граждани, а в съседното до Пирдоп с. Мирково учредява първата българска кооперация. Наред с това основава и ръководи околийско учителско дружество. По това време му хрумва щастливата идея за съставяне на

¹ Вж. Арнаудов, М. Т. Г. Влайков. Пътища на мисълта и на дейността му. – В: Тодор Г. Влайков. Литературно и обществено дело. 1965–1885–1935. С., 1935, с. 11.

читанки за отделенията на началното образование, като първата съставена от него читанка за четвърто отделение излиза през 1891 г. и се изчерпва бързо. Издаването на читанки се оказва изключително успешно начинание, а самите те се оценяват като „епоха в нашата учебна книжнина“. Те се преиздават дълги години наред и дават духовна храна на ред поколения.¹

През 1892 г. Тодор Влайков е назначен за учебен инспектор в Софийското учебно окръжие. Покрай своята административна работа той влиза в жива връзка с учителите от окръжието, подтиква ги към извъншколска дейност, устройва беседи и четения, а с тяхна помощ основава малки библиотеки при всяко селско училище, книгите за които се купуват с общински средства. Така се създават наченките на много читалища. В столицата основава вечерни училища, квартални библиотеки, урежда сказки и четения. По негова инициатива се създава първото Българско народообразователно дружество, което си поставя за цел чрез популярна книжнина и добре уредени библиотеки да сее семето на народната просвета.² Партизанските страсти, които се вихрят по онова време, го принуждават да напусне инспекторството и да стане учител в Софийската мъжка гимназия.

След двегодишно учителстване Тодор Влайков си подава оставката и през 1896 г. се кандидатира за народен представител в избирателната колегия на своя роден град, но не бива избран. В тези избори Т. Г. Влайков агитира като независим политик и не се присъединява към никоя от тогавашните партии; цялата му проповед е насочена към спечелване на гражданите за едно управление, което почива на морал и законност, а заедно с това се стреми към облекчаване на данъчното бреме и подпомагане поминъка на хората. В изборите обаче той пропада жалко.³

Той не се връща повече към учителската катедра, а се отдава само на своето писателско дело. По това време написва повеста-хроника „Кметове“, която дава широка картина на политическите борби в селото. Написва също и повестта „Депутат“, пак из политико-обществения живот, която обаче ще види бял свят едва цял век по-късно. През 1898 г. участва в работата на Учителския съюз и бива избран за негов председател. Пак по това време влиза в редакционния комитет на литературно-общественото списание „Мисъл“, редакци-

¹ Вж. **Крънзов, Г.** Тодор Г. Влайков. Биографична скица. – В: Тодор Г. Влайков. Литературно и обществено дело. 1965–1885–1935, с. 38.

² Пак там, с. 39.

³ Вж. **Арнаудов, М.** Т. Г. Влайков. Пътища на мисълта и на дейността му, с. 14.

рано от д-р Кръстьо Кръстев. В това списание той печата не само разкази, но и статии по текущи обществено-политически въпроси.

През 1900 г. Тодор Влайков е избран за делегат в първия събор на Демократическата партия. В хода на събора той взема живо участие при обсъждане програмата на партията. Оттогава датира и неговото приятелство с видинския народен представител Найчо Цанов, с когото откриват близки разбирания по много политически и обществени въпроси.

Ето как синът на Т. Г. Влайков – Веселин – описва народния трибун в чисто човешки план: „По онова време идваше у нас и друг приятел на баща ми, наш желан гост – Найчо Цанов. Той беше много сърдечен човек и винаги добре разположен. Ние много се радвахме на неговите посещения, защото той внасяше оживление и веселост в нашия дом, а винаги намираше време да се занимае и с нас, децата. Той се смееше искрено при най-малкия повод и заразяваше другите със своя жизнерадостен смях, а обичаше и да се шегува... Гласът на чичо Найчо беше силен и басов и като че извираше от дълбочината на гърдите му. Носеше мека шапка с по-широка периферия, а зимно време ходеше с балтон с пришита къса пелерина, която почти закриваше джобовите му. Но той живееше във Видин и неговите посещения бяха по-редки.“¹

При произвеждането на общите парламентарни избори през 1901 г. Тодор Влайков по изричното настояване на Найчо Цанов се е кандидатира за народен представител в Белоградчишка околия. И бива избран. Така в XI Обикновено народно събрание се създава левицата в Демократическата партия, водена от Найчо Цанов и Тодор Влайков, която става причина да пропадне предложението на правителството за монополния заем. В скоро време парламентът е разпуснат, а при произвеждането на новите избори Т. Г. Влайков отново е избран за народен представител – пак от Белоградчишка околия. През 1902 г. групата на Найчо Цанов и Тодор Влайков окончателно се отделя от Демократическата партия и се образува групата на „младите демократи“.

Новата партийна формация изпитва остра потребност от идеен орган, който да избистри принципите, върху чиято основа да се направят радикални промени както в курса на управлението, така и в националния политически живот. Така се създава списанието „Демократически преглед“, което първата година излиза двуседмично под редакцията на Тодор Влайков, Антон Страшимиров и Илия Георгов. На втората година списанието остава на-

---

¹ Вж. Гинчев, Цани, Михалаки Георгиев, Константин Величков. Тодор Г. Влайков и Цанко Церковски в спомените на съвременниците си. С., 1964, с. 330.

пълно в ръцете на Т. Г. Влайков, който не само поема неговото редактиране, но се нагърбва и с издаването му. През различните години в редакцията на „Демократически преглед“ (от 1 октомври 1902 до 15 май 1928 г.) влизат все нови и нови членове, но списанието има за свой единствен и несменяем редактор и издател Тодор Влайков.¹

„Демократически преглед“ – свидетелстват съвременници на събитията – не се ограничава само в тесните рамки на едно партийно списание, а става огледало на целия ни литературен и политически живот. Под вещото ръководство на Влайков списанието „Демократически преглед“ се превръща в една богата съкровищница, в която внасят своя ценен принос множество талантиливи пера. Тодор Влайков сам не сътрудничи на литературния отдел на своето списание, погълнат всецяло от политическия му отдел, но с грижата на добър баща покровителства и напътства млади талантиливи сили, много от които по-късно стават първите ни поети и писатели.²

Списание „Демократически преглед“ става за писателите и творците майка-хранителка. Добронамерен като човек и издател, Влайков не само печата всяка хубава литературна творба или публицистична статия, но и щедро плаща хонорар за всяка поместена работа. За неговата изключителна добросъвестност по финансовите въпроси свидетелстват множество съвременници. Ето какво разказва проф. д-р Асен Златаров за студентските си години: „Бях в Мюнхен и приближаваше карнавалът, а на цялата компания от българи парите се бяха свършили. Не помагаха вече и студентските ни легитимации, срещу които един услужлив книжар ни даваше заеми, защото бяха вече заложени... И ето че нечакано, явява се пощенският раздавач и ми носи шейсет марки... Ако това не е празник, здраве му кажи! Парите бяха пратени от редактора на списанието „Демократически преглед“ Т. Г. Влайков, комуто бях пратил за печатане две статии. Това бе първият ми хонорар за книжовна работа. Дотогава доста работи бях печатал, но и през ум не ми идваше, че това трябва да се плати: малка ли беше наградата да видиш името си наредено с печатни букви под някоя статия! А честта да бъдеш приет с работа в списанието „Демократически преглед“, ми се струваше така значима, че въпросът за хонорар не съществуваше“.³

¹ Вж. **Йорданов, А.** Демократически преглед. – В: Периодика и литература. Т. 3: Литературни списания и вестници, смесени списания, хумористични издания (1902–1910). С., 1994, с. 7.

² Вж. **Крънзов, Г.** Тодор Г. Влайков. Биографична скица..., с. 41.

³ Вж. **Златаров, А.** Спомен. – В: Тодор Г. Влайков. Литературно и обществено дело. 1965–1885–1935, с. 148.

Редакторът Тодор Влайков е оставил добри спомени не само между писателите, но и между своите политически противници, с които е водил полемки в списанието. Винаги внимателен към противника, той го оборва с добре аргументирани доводи и с единственото желание да блесне истината. Затова страниците на „Демократически преглед“ ще останат ценен паметник не само за политическото и литературното дело на Влайков, но и за честната политическа мисъл у нас.¹

През 1905 г. идейното движение, което се формира около списание „Демократически преглед“ още през 1902 г., окончателно прераства в политическа партия. Признатият водач на партията е Найчо Цанов, който се проявява най-вече като практически деец, а Тодор Влайков е в ролята на най-изявен партиен идеолог. Новата партия е наречена Радикалдемократическа, а нейната програма и устав се приемат от нарочно свикано за целта „оживено и тържествено настроено многолюдно събрание“, на което мнозина, по свидетелството на проф. д-р Стефан Киров, настояват „да се нарече тя *республиканска*“.² В международен план българските радикалдемократи се родяват и поддържат близки отношения с френските радикали и руските кадети.

Тодор Влайков изиграва важна роля при изработване на партийната програма. Работата е разделена по отдели, а по различните отдели се създават комисиии. Влайков не само участва в работата по комисиии, но служи и за връзка между отделните комисиии. Един от учредителите на новата партия – Стоян Костурков – разказва: „И когато всичко що трябваше да съдържа програмата беше прието, биде предадено Влайкову да го приведе в ред, да му даде форма, редакция и единство.“³

Радикалдемократическата партия си поставя за цел да внесе нов дух на толерантност и висок морал в обществения живот. Отправна точка в тяхната програма е разбирането за „свободно самоопределящата се и абсолютно равноценна човешка личност“. Каузата на народовластието е носещата конструкция в тяхната политическа програма. Радикалдемократите по категоричен начин се обявяват в полза на парламентарната демокрация и настояват за

¹ Вж. **Крънзов, Г.** Тодор Г. Влайков. Биографична скица..., с. 42.

² Вж. **Киров, С.** Как се основа Радикалнодемократическата партия. Страници от неиздадени спомени. – В: Тодор Г. Влайков. Литературно и обществено дело. 1965–1885–1935, с. 292.

³ Вж. **Костурков, С.** Дружба и политика. – В: Тодор Г. Влайков. Литературно и обществено дело. 1965–1885–1935, с. 277.

въвеждането на пропорционалната изборителна система, като поддържат, че една партия може да дойде на власт единствено и само по волята на народа.

В тяхната програма се твърди, че за да бъде политическата демокрация трайна и жизнена, всички индивиди трябва да ползват обществените блага. Доколкото икономическото неравенство е създадо обществените противоречия, те трябва да се разрешат с помощта на принципа на обществената солидарност като регулативен принцип на общественото развитие. Радикалдемократическата партия пледира за дълбоки преобразувания на обществения строй, като в нея доминират републикански настроения и затова тя остава „студена“ към двореца. Създаването на автентична политическа демокрация и висока национална култура партията на радикалдемократите свързват с разширяването на народното образование.¹

Сред учредителите на Радикалдемократическата партия са изяви интелектуалци и общественици като Найчо Цанов, Тодор Влайков, Илия Георгов, Антон Страшимиров и Петко Ю. Тодоров. Тук са и водещи университетски преподаватели като професорите Любомир Милетич, Иван Георгов и Георги Дерманчев. С радикалната кауза през една или друга фаза от своя живот се ангажират авторитетни и влиятелни преподаватели от Юридическия факултет като Стефан Киров, Йосиф Фаденхехт, Венелин Ганев, Петко Стоянов и други. Напълно естествено тази партия има подкрепата преди всичко и най-вече на интелегентските среди в страната.

При учредяването на Радикалдемократическата партия Тодор Влайков е избран за член на нейния централен комитет, а скоро след това е излъчен за секретар на партията със задача да води и ръководи нейните дела. Това се случва през лятото на 1906 г., като през лятото на следващата година той се освобождава от секретарството, за да съсредоточи своето внимание върху редактирането на списание „Демократически преглед“. Той обаче остава член на централния комитет, по-късно наречен изпълнителен комитет, чак до 1924 г. Така или иначе, факт е, че Влайков е първият секретар на новата партия.

Радикалдемократическата партия играе важна роля в борбата против „личния режим“ в България, която се засилва след освиркването на княза при откриването на Народния театър на 3 януари 1907 г. От трибуната на Народното събрание водачът на партията Найчо Цанов заявява, че трето-

¹ Вж. **Генов, Г. П.** Т. Г. Влайков като един от създателите на Радикалната партия. – В: Тодор Г. Влайков. Литературно и обществено дело. 1965–1885–1935, с. 293–296.

януарските събития са „една светла дата в нашия политически живот“. Партията се обявява против отмъщението на правителството и застава в подкрепа на преследваните студенти и уволнените професори, като съдейства за организиране колективната защита на преподавателското тяло.¹ Никак не е случайно обстоятелството, че Висшето училище се смята по онова време за радикалдемократическа крепост.

През годините Тодор Влайков е непрекъснато избиран и преизбиран като народен представител от Белоградчишка околия, а в 1919 г. вече е избран от Софийската околия. Парламентарните му речи се отличават както със своята обективност, така и с познаването на въпросите, които е подлагал на критика. Той се явява на трибуната винаги напълно подготвен, с пълното съзнание за голямата мисия, с която е натоварен народният представител. Неговите публични изяви в защита на потиснатите и онеправданите му спечелват реномето на „съвестта на Народното събрание“. И това е напълно заслужено, тъй като той реагира на всяка нередност и неправда, независимо от кого е допусната или извършена.

През 1903 г. Тодор Влайков държи знаменитата реч в Народното събрание по националния въпрос, като осъжда остро патриотарската халосия, която заради безплодни ефекти може да погуби България. „Той даде – пише Петър Тодоров – и положителна строителна идея: по-малко, но по-сигурно, а преди всичко – повече балканско съзнание. Той не говори само нам, говори също и на нашите съседи.“² При разискванията по бюджета на народното просвещение през 1904 г. Влайков произнася магистрална реч, с която се проявява като най-добър познавач на просветните въпроси между тогавашното народно представителство.

Чрез своята публицистика Тодор Влайков се изявява като убеден защитник на дребната поземлена собственост в България, като води обстойна полемика по този въпрос със социалистическия идеолог Димитър Благоев, който предвещава – съгласно марксистките канони – пълна катастрофа на дребното стопанство. Проявявайки далновидност и последователност, той се налага като един от водещите раетели на кооперативната идея, а по-късно се утвърждава като авторитетен защитник на трудовата поземлена собственост

¹ Вж. **Неделчев, М.** 1907: българската година на интелигентите. – **Ibid.** Литературно-историческата реконструкция. С., 2011, с. 193–205.

² Вж. **Тодоров, П.** Т. Г. Влайков. – В: Тодор Г. Влайков. Литературно и обществено дело. 1965–1885–1935, с. 283.

в България. „Префирните и полемиката – подчертават негови съратници от онова време – [Влайков] води винаги с достойнство.“¹

В неспокойните следвоенни години Тодор Влайков е между първите, които осъзнават в дълбочина недъзите на политическата система в страната, довели до появата на масови партии, изповядващи класова или съсловна идеология. „В големи трудове, където – пише Петър Тодоров – силата на анализа не отстъпваше на основното познаване душата на народа, той ни посочи зло-то, което идва от организираното невежество и от проповядваната класова и съсловна неприязън.“²

Двамата създатели на радикалдемократическото движение в България – Найчо Цанов и Тодор Влайков – най-напред поотделно, след това и заедно стигат до извода за необходимост от сплотяване и сдружаване на партиите на реда, за да се отрази стихията на недоволните маси след войните. Двамата водачи ангажират своята партия с „Конституционния блок“, който се възправя срещу тиранията на дружбашкия режим. Народният трибун Найчо Цанов ще бъде подложен на физическа разправа от тълпите по време на събитията от 15 и 16 септември 1922 г., когато е публично бит и унижаван³, но след смъртта му Тодор Влайков ще продължи по завещания от него път и с част от водещите авторитети на Радикалдемократическата партия се присъединява след 9 юни 1923 г. към новото и голямо по онова време политическо обединение „Демократически сговор“. Така той жертва партията, на която е създател и идеолог, за да приобщи силите си към управлението в един момент, съдбоносен за българската държава.⁴

Тодор Влайков влиза в ръководството на новото политическо образувание „Демократически сговор“ и отново става народен представител. Въпреки преклонната си възраст, той остава прикован завинаги за депутатския си стол, следи най-живо разискванията и често се явява на трибуната с аналитични речи, винаги поучителни и изчерпателни. Но най-ценна е неговата дейност в парламентарните комисии по просветата и земеделието – две области, в които той е един от най-подготвените.⁵ По-специално, при провеждането на

¹ Вж. **Костурков, С.** Цит. съч., с. 279.

² Вж. **Тодоров, П.** Цит. съч., с. 287–288.

³ Вж. **Влайков, Т.** Найчо Цанов. Спомени и бележки. – В: Съчинения. Т. 5. Политически живот у нас. Статии и бележки. С., 1930, с. 627–628.

⁴ Вж. **Силянов, Х.** Политикът Т. Г. Влайков. – В: Тодор Г. Влайков. Литературно и обществено дело. 1965–1885–1935, с. 309–310.

⁵ Пак там, с. 310.

аграрната реформа той застава начело на онези, които искат ефикасно оземляване на малоимотните и безимотните селяни чрез разумно коригиране на заварения Закон за трудовата поземлена собственост.

Що се отнася до вътрешнопартийните разногласия, които често раздират „Демократическия сговор“, Т. Г. Влайков често полага усилия да играе ролята на морален стожер, като се стреми да се избягват и преодоляват „племенните“ съперничества и груповите домогвания. Така или иначе, факт е обаче, че дори неговите добронамерени усилия няма да доведат до очакваните резултати. „Тодор Г. Влайков – пише проф. Димитър Мишайков – както никой друг знае магическата сила на способността към взаимни отстъпки и никой не можеше по-добре от него да намира диагонала на противоречията. Наистина в много случаи той не е бил слушан, но от това са имали вреда най-много ония, които не са го послушали.“¹

Тодор Влайков е дълбоко религиозен човек. „Вдъхновяван от високо обществено съзнание – пише културно-просветният деец Никола Алексиев – той се явява навред, гдето доброто и християнският идеализъм се борят в живота. Това бе подтикът, който го повика да застане начело и на нравствено-религиозния отдел при Всебългарския съюз „Отец Паисий“, когато трябваше да се отстояват духовните позиции на нацията против вълната на едно безогледно и застрашително религиозно отрицание и да се призоват отговорните среди, организации и общество към повече будност и повече грижа за укрепване нравствено-религиозните защитни сили на народа.“²

През годините зрението на Тодор Влайков застрашително отслабва. По време на последната законодателна сесия на XXII Обикновено народно събрание той подава оставка от парламента и се оттегля от политическия живот.

Тодор Влайков се връща към литературните си занимания, като систематизира и издава в няколко обемисти тома своите събрани съчинения. Остава верен на своите демократични убеждения и не одобрява авторитарните тенденции в националния политически живот от онова време. Показателно е свидетелството на един начинаещ писател и същевременно студент по право, който в дните непосредствено след 19 май 1934 г. е имал възможност да разговаря със стария общественик: „Да, правната наука – казал дядо Влайков – е нещо сериозно и полезно! Но злината е там, че трябва да я изучавате в една

¹ Вж. **Мишайков, Д.** Тодор Г. Влайков. – В: Тодор Г. Влайков. Литературно и обществено дело. 1965–1885–1935, с. 252.

² Вж. **Алексиев, Н.** Т. Г. Влайков като носител на нравствени и религиозни ценности. – В: Тодор Г. Влайков. Литературно и обществено дело. 1965–1885–1935, с. 250.

напълно обезправена действителност. В една доба на произвол и беззаконие...
На потисничество...“¹

В края на своя живот Тодор Влайков е сред инициаторите на един протест на писателите против закона за евреите и започналото преследване против тях от органите на властта. Ето как тогавашният председател на съюза на писателите Стоян Чилингиров разказва за протеста, който е направен обществено достояние: „Впечатлението беше извънредно благоприятно за човешкото достойнство на българския писател. Толкова благоприятно, че правителството, на което тоя проект не допадна, не можа да направи нищо или по-точно не пожела да предприеме нищо срещу подписалите писатели, които вече бяха спечелили на своя страна и нашето, и чуждото обществено мнение. Пък и срещу кого трябваше да изрази своето брутално недоволство? Срещу един Влайков, който носеше на гърба си вече седемдесет години и една обществена и литературна дейност, която не можеше да се зачеркне така лесно с един административен или полицейски акт. И така протестът се яви като израз на доблест в едни съвсем не доблестни времена.“²

Непосредствено след това начинание Тодор Влайков се разболява от пневмония и умира скоропостижно на 28 април 1943 г.

II.

Радикалдемократизмът се обособява като идейно и политическо движение в България, като една чисто морална реакция против „личния режим“ на княз Фердинанд Саксбургготски.³ В качеството си на водещ идеолог на Радикалдемократическата партия Тодор Влайков пише нееднократно по темата за „личния режим“ и неговите проявления. Своите разсъждения той общава в съчинението си „Личният режим у нас“, публикувано през 1910 г. в София.

---

¹ Вж. Горянски, П. Дни без залези. С., 1981, с. 10–11.

² Вж. Чилингиров, С. Моите съвременници. С., 1955, с. 10–11.

³ Вж. Харизанов, И. Влайков за нас... радикалите. – В: Тодор Г. Влайков. Литературно и обществено дело. 1965–1885–1935, с. 297.

Отправна точка в разсъжденията на Влайков е разбирането, че самата Търновска конституция от 16 април 1879 г. предвижда парламентарна форма на управление, т. е. става дума за управление на една държава, което се насочва не по волята на държавния глава, а по волята на мнозинството от избирателното тяло. Характерният признак на парламентарното управление, чрез който то се очертава и от който се извлича и развива, е пълната отговорност на министрите пред парламента. Най-съществена проява на парламентаризма е назначаването на министерския кабинет от мнозинството на избирателното тяло.

Иначе казано: парламентаризмът се извежда като един нормативен идеал от разпоредбите на самата конституция, която предвижда политическа отговорност на правителството пред парламента, като се очаква от този признак да се развие и закрепят „истинското парламентарно управление“ с неговата най-съществена проява – „назначаването на министерствата по посочването на мнозинството на Народното събрание“, но това „в действителност не е станало“. Оттук нататък следва заключението: „Това управление, което по формата си има признаци и изглед на парламентарно, но по своята същност е израз на лична воля на държавния глава – фактически установеното днес у нас управление, – прието е да се нарича *личен режим*.“¹

Няма съмнение, че това е радикална идейна и политическа позиция по въпроса за формата на управление, която изключва всякакви междинни и компромисни варианти. Тази позиция се явява своеобразен „краен полюс“ в тогавашния обществено-политически живот. „Като крайни полюси – пише Павел Милюков – се явяват, от една страна, конституционната теория на „младите демократи“, които... се отделиха от Каравелова, и – от другата – парламентарната практика на старите политически партии.“ Пак той обръща внимание върху обстоятелството, че „тяхното едничко средство... за постигане на целта е книжовната пропаганда; методът им е методът на юридическата интерпретация на основния документ“.² В определен смисъл обаче методът на юридическата интерпретация се основава върху логическата схема „всичко или нищо“. При този метод няма място за исторически преход от конституционна към парламентарна монархия, при който центърът на тежестта в политическия живот постепенно се прехвърля от двореца към народното представителство. В крайна сметка „младите демократи“ не желаят да вникнат

¹ Вж. Влайков, Т. Г. Личният режим у нас. Бележки върху неговото развитие и условията за премахването му. С., 1910, с. III–IV.

² Вж. Милюков, П. Българската конституция. Солун, 1905, с. 116–117.

във внушенията на Павел Милюков, който ги предупреждава, че кабинетната система по английски образец, за която те по същество пледират, е създадена „не чрез закони, а с конституционна практика, и съставлява своего рода конституционна етика, толкова повече задължителна, колкото по-високо стои политическото развитие на страната“. Самият Милюков стига до заключението, че конституционният режим в България няма принципни противници, а около формата на държавно управление витае своеобразен консенсус, макар че основните политически сили влагат различен смисъл в това понятие.¹

Тодор Влайков най-напред обосновава един нормативен модел на „чист“ парламентаризъм, а впоследствие се опитва да оцени от тези позиции и през тази призма явленията и процесите в националния политически живот. Няма съмнение, че тази интерпретация на едни или други исторически факти и събития не е загубила своите актуалност и значимост.

Първото консервативно правителство, назначено по личното усмотрение на княз Александър Батенберг, се определя от нашия автор като „дворцово министерство“, респ. като „антипарламентарно министерство“, което се стреми към такова управление, което да бъде насочвано от личната воля на държавния глава. Ето защо Влайков заключава: „Назначаването на първото министерство следов.[ателно] беше един опит да се насади в страната личен режим.“

След първия неуспешен опит да наложи свое правителство, той прави и втори опит „да се отклони от изпълнението волята на народа“, който също – по образните слова на самия Тодор Влайков – „удари о камък“. Князът е принуден да назначи либерално правителство, което се ползва с доверието и подкрепата на народното представителство. „Това парламентарно министерство обаче – подчертава Влайков – беше извоювано, беше наложено на княз Александра.“

Недоволен от възникналата ситуация в управлението на страната, князът ще извърши държавния преврат от 27 април 1881 г., в резултат от което възниква т.нар. Режим на пълномощията. „Какво представляваше от себе си – риторично пита Т. Г. Влайков – пълномощинският режим?“ И отговаря: „Някои го смесват с личния режим. Това е грешка. Личният режим предполага конституционна форма на управление. А при пълномощинския режим Конституцията беше отстранена или суспендирана. Това беше не

---

¹ Вж. Милюков, П. Цит. съч., с. 162–163.

личен режим, а безконституционен или чисто монархически-неограничен режим.“¹

Изложените от Тодор Влайков съображения относно природата на личния режим са напълно основателни. По своята природа той е антидемократичен, но не унищожава демокрацията, а само я компрометира. Нещо повече, демокрацията дори е необходима за „личния режим“, защото той черпи жизнените си сокове от нейната слабост и от дефектите на нейното функциониране. Затова „личният режим“ би бил невъзможен както при силноразвита демокрация, така и при отсъствието на демокрация изобщо.²

Времето, последвало изгонването на княз Александър Батенберг (9 август 1886), се определя от нашия автор като „период на безкняжие, на смутно време и на бунтове“. Страната се управлява от Стефан Стамболов и неговите поддръжници „не по волята на избирателите, а по силата на своята победа“. Главният резултат от тази победа е довеждането на Фердинанд Сакскобургготски на българския княжески трон. Последвалият стамболовистки режим „няма нищо общо със същинско парламентарно управление“. И това е така, защото по онова време не може и дума да става за свободно проявление на народната воля. Не волята на народа, а волята на Стамболова, неговото „вътрешно убеждение“, стои по-горе от всичко. „Управлението на Стамболова – пише Тодор Влайков – не беше нито парламентарно управление, нито личен режим: това бе управление на един всевластен тиранин.“³

В хода на изложението много убедително се извежда и обосновава ключовата роля на княз Фердинанд в поредицата от събития, довели до отстраняването на Стефан Стамболов и неговото правителство от властта. Най-напред князът овладява материалната сила на държавата – войската. Впоследствие той скришом, из задните врата на двореца, насърчава борбата на опозицията, на която по негово внушение се придават известна организация и легалност. И едва след като работата е вече достатъчно подготвена, князът приема предизвиканата от самия него оставка на диктатора. Най-сетне, той сполучливо парира опитите да се предизвика и наложи оттегляне на подадената оставка от страна на Стефан Стамболов и неговите хора. „Войската – пише Тодор Влайков – взе страната на тържествуващия народ, като отстрани полицията и

¹ Вж. Влайков, Т. Г. Цит. съч., с. 1–3.

² Вж. Грънчаров, С. Българската буржоазна демокрация (1879–1918). – В: Първи международен конгрес по българистика. Т. 1. Българската държава през епохата на капитализма (доклади). С., 1982, с. 455–463.

³ Вж. Влайков, Т. Г. Личният режим у нас, с. 4.

шайките – и народът победи. А войската направи това, защото тя беше вече в ръцете на княза.“

В тази политическа драма княз Фердинанд се ръководи изключително от собствените си лични мотиви, т. е. той се стреми преди всичко и най-вече към укрепване на своето положение и пряко участие в управлението на страната. „Задоволяването желанията на гражданството – подчертава Влайков – е вземано предвид само дотолкова, доколкото чрез него той още повече ще може да закрепи своето положение в страната.“ Иначе казано: водещият мотив в действията на княз Фердинанд е неговата амбиция да играе ръководна роля в управлението на страната. „А тази именно амбиция – заключава Тодор Влайков – е първоизточникът на личния режим.“¹

На власт е повикана т.нар. съединена опозиция, която към онзи момент е „единствената организирана легална опозиция“, но самата тя е творение на княз Фердинанд. В крайна сметка назначеното от него правителство начело с д-р Константин Стоилов привидно е посочено от общественото мнение, но всъщност е лично дело на държавния глава. „Прочее, назначаването на Стоиловото министерство – обобщава Тодор Влайков, – макар и извършено по личното усмотрение на княз Фердинанд, не може да се смята като начало за установяване на личния режим у нас.“ И това е така, защото назначаването на това правителство е „покрыто от одобрението на цялото обществено мнение“.

Дошло на власт в името на „свободата и законността“, правителството на д-р Константин Стоилов прави твърде много отстъпки на княза, които водят до укрепване на неговото положение. По време на това управление се наблюдават редица прояви на личния режим, като именно тогава се подготвя почвата и се създават условията, за да може после „да се установи и закрепи системата на личния режим“.²

Последвалото правителство, възглавявано първо от Димитър Греков, впоследствие от Тодор Иванчов, въвежда във властта Либералната партия на д-р Васил Радославов, но при унижителни за лидера на партията условия, като „през всичкото време на нейното властване – отбелязва Тодор Влайков – тя бе под дворцово опекунство“. И така: личният режим се проявява в пълната си форма по време на това управление, превърнало се в символ на произвола и беззаконието. Паметните дела и афери на това управление служат за основа,

¹ Вж. Влайков, Т. Г. Цит. съч., с. 5–6.

² Пак там, с. 9–15.

върху която се проявява и вирее личният режим. „Защото – както пише Тодор Влайков – изнасилването по един или друг начин волята на избирателите, посегането върху местното самоуправление, корупцията, развратът, гешефтите, кражбите и произволите в управлението – това са най-благоприятните условия за проявата и развитието на личния режим.“

Своеобразен пробив в системата на личния режим се осъществява през 1901 г., когато в резултат на изборите за XI Обикновено народно събрание се стига до образуване на коалиционното прогресивно-демократическо правителство на Петко Каравелов, излъчено от мнозинството в парламента. Това действително парламентарно правителство е отрицание на личния режим, но неговото кратковременно пребиваване във властта не дава основание да се смята, че личният режим, подготвен и установен от предходните правителства, е бил „прекъснат, унищожен, поразен“.¹

Тодор Влайков изказва по този повод предположението, че провеждането на относително свободни избори от „неутралното“ правителство на генерал Рачо Петров има за цел да се формира разнороден по състав парламент, който да не е в състояние да излъчи силно правителство, като по този начин се компрометира самата парламентарна форма на управление. По-специално нашият автор припомня обстоятелството, че Рачо Петров издава в-к „Свят“, чрез който се втъпява на обществеността, че „злото у нас е в политическите партии и в парламентарната форма на управление, и че държавата ни ще се оправи, когато партиите се премахнат и князът вземе управлението на страната в своите ръце“.

И така, коалиционното правителство на прогресисти и демократи се явява единственото парламентарно правителство „през всичкото князуване на княз Фердинанд“, но то пада от власт, бламирано по парламентарен път по повод на т.нар. монополен заем. Личният режим, прикрит под формата на един уж истински парламентаризъм, като „буйна жар, посипана с малко пепел, свободно тлееше, готов да пламне и да се разгори при първия удобен случай“.²

Този случай няма да закъснее да се появи. Веднага след бламирането на коалиционното правителство, възглавяваните от д-р Стоян Данев, прогресисти, които разполагат едва с една четвърт от местата в парламента, се изкушават да съставят свое правителство на малцинството по мандат от двореца, като по този начин поемат „явната и пълна отговорност за формалното

¹ Вж. Влайков, Т. Г. Цит. съч., с. 23–25.

² Пак там, с. 29–30.

възобновяване на личния режим“. „Главното побуждение, което е заставило д-р Данев и партията му да изменят на парламентаризма, е желанието – подчертава Влайков – чрез властта да засилят и закрепят своята партия.“

Необходимо е да се има предвид, че „личният режим“ не е еднолична власт, а едноличен контрол върху ключови постове на властта.¹ Върху това обстоятелство обръща внимание още навремето Тодор Влайков: „Най-характерното въобще при личния режим е това, дето, наред със задържането в свои ръце военното дело, князът си присвоява и запазва правото сам да ръководи и външната политика, като за тази цел, обикновено, при съставянето на министерствата, той настоява да се даде министерството на външните работи на доверено нему дворцово лице.“² И тъй като в случая княз Фердинанд не съумява да наложи свое доверено лице за външен министър, разногласията и конфликтите между него и правителството по въпросите на външната политика непрекъснато се засилват.

Когато князът преценява, че правителството на д-р Данев е започнало да действа прекомерно самостоятелно в областта на външната политика, той го отстранява от власт, като предизвиква неговата оставка чрез скандално публично ругателство спрямо един от министрите – д-р Александър Радев, който в качеството си на министър на правосъдието проявява твърде голяма неотстъпчивост във взаимоотношенията с държавния глава. Той е облекчен в своето начинание от обстоятелството, че самата Прогресивнолиберална партия е изхабена от пребиваването си във властта и е сведена до положението на „един изтискан лимон“. С това позорно изгонване на правителството – позорно колкото за самото министерство, толкова и за държавата и нейното достойнство – князът не само иска да прикрие истинските си мотиви, но заедно с това се стреми да демонстрира своята господарска мощ.³

Последвалите събития разкриват пълното тържество на личния режим. И това е така, защото назначеното от княза правителство (начело с генерал Рачо Петров) е по своя политически характер дворцово правителство. Откъм партийна поддръжка това правителство е стамболовистко: чрез двама представители – Димитър Петков и Никола Генадиев – то ще се опира върху Народнолибералната партия, на която именно се смята, че е дадена властта. Тази партия минава за „най-националистична“ и държи „най-войнствен език“ по онова време, като нейното повикване на власт цели да създаде представата

¹ Вж. **Близнашки, Г.** Петко Каравелов и демокрацията в България. С., 2011, с. 147.

² Вж. **Влайков, Т. Г.** Цит. съч., с. 36–38.

³ Вж. **Влайков, Т. Г.** Цит. съч., с. 39–41, 46.

пред външния свят, че общественото мнение е „войнствено настроено“ и князът е принуден да се съобразява с това обстоятелство, но „въпреки това той, княз Фердинанд, ще може да запази мира“. Освен всичко друго, назначаването на правителство с „такъв явно дворцов характер“ може да се смята и като задоволяване на княжеското желание „да манифестира пълната проява на своята лична воля“. Най-сетне, може да се допусне също така, че княз Фердинанд, следвайки пътя на цезаризма, е повикал на власт Народнолибералната партия, за „да си създаде от тая тъй презряна от народа и почти загубена в очите на почтеното общество партия една здрава и предана охрана – което в действителност и стана“.

Княз Фердинанд е в състояние да предприеме този ход, защото той знае, че „туй му дело не е нещо ново в българския политически живот, а е само понататъшна, макар и доста голяма, стъпка в онзи път, по който той от ред години вече с успех върви и насочва политическото ни развитие – пътят на личния режим, извоюван и наложен от него стъпка по стъпка“. От друга страна: „Той добре знае безсилието на нашето гражданство, организирано в политически партии, голямото мнозинство от които не са се възмущавали и не са водили борба срещу домогванията му да наложи своята лична воля в държавното ни управление, но и сами са съдействали в този му стремеж.“¹

По време на изборната кампания Народно-либералната партия прибегва към „организиран от правителството терор“, като по този начин се „вся страх у по-будното гражданство, който парализираше неговото живо и смело участие в изборите“. Този страх – разказва Тодор Влайков – се всява не само от терора на шайките. Самият министър на вътрешните работи, Димитър Петков, в своите предизборни обиколки из страната, освен с обикновеното морално въздействие, си служи и с груби заплашвания. „Аз и с вас, и без вас ще спечеля изборите; но ако не гласувате за правителството, мислете си после!“ – туй беше обикновената закана, с която той на много места свършва своята агитационна реч, сочейки при това своя юмрук.

Но не само тези заплашвания, не само терорът на шайките – продължава Тодор Влайков – осигуряват победата на правителството. И други условия, общи и моментни, благоприятстват за поражението на коалираната опозиция. Особено внимание заслужава обстоятелството, че „у нас грамадната маса от избирателите е неорганизирана и голяма част от нея винаги отива с правителството, дори без особени никакви въздействия на последното, а

¹ Вж. Влайков, Т. Г. Цит. съч., с. 42–45.

просто по силата на това, че е власт – туй е така наречената зестра на всяко правителство“.¹

Тържеството на личния режим и неговото всесилие, демонстрирано с назначаването на правителството и с повикването на власт – посочва Влайков – на най-компрометираната и най-непопулярна партия, се прояви не по-малко демонстративно и в последния момент от властването на същата партия, при уволняването на стамболовисткото министерство.

Както е известно, недоволството на обществото – свидетелства като участник в събитията Тодор Влайков – срещу грабежите и ограничителните за гражданските свободи мероприятия на правителството, засилено твърде много в началото на 1907 г., след железничарската стачка и закриването на Университета, се изрази през първите месеци на същата година в едно широко движение против правителството: организираха се, както се знае, по всички градове и в много села протестационни митинги, чиито брой достигна няколко стотин и най-грандиозният от които беше този в столицата, където пред многохилядно гражданство говориха най-първите хора на опозицията.

След такова широко народно движение, насочено срещу правителството и неговата политика, „един парламентарен държавен глава – пише Влайков, – считайки това за несъмнен блам на правителството от народа, непременно би заставил кабинета да се оттегли“. Княз Фердинанд обаче прави точно обратното: оставя „осъденото от народа министерство да стои начело на управлението и да продължава своето властване“.

Най-сетне, когато князът приема оставката на стамболовисткото министерство начело с Петър Гудев, той дава да се разбере, че уволнението на правителството става не в изпълнение волята на народа, а защото той, могъщият представител на личния режим, е благоволил да поиска това. Самата раздяла с правителството става в „небивало тържествена обстановка“ по време на „една специално за тази цел устроена вечеря в двореца“.²

Настъпилата министерска криза приключва след двуседмично протакаване на 16 януари 1908 г., като князът натоварва водача на Демократическата партия Александър Малинов да състави ново правителство. По този повод новият министър-председател заявява по тържествен начин, че „демократическото правителство е било посочено на княза от общественото мнение“. Но фактите – поддържа Влайков – сочат нещо съвсем друго. Правителството на

¹ Вж. Влайков, Т. Г. Цит. съч., с. 51.

² Вж. Влайков, Т. Г. Цит. съч., с. 56–57.

демократите не е посочено от общественото мнение, то, както други правителства преди него, беше „назначено чисто и просто по благоусмотрението на монарха“. Благодарение на своите ловки маневри князът съумява да разстрои и парализира т.нар. опозиционен блок, преди той да се е превърнал в действителна коалиция от всички пет опозиционни партии. Иначе казано: самостоятелното правителство на демократите, които показват „силен ламтеж за власт“, е нов израз на съществуващия в страната личен режим.¹

Демократическото правителство, съзнавайки слабостта на собствената си партия, не се задоволява само с това, което ще му даде като зестра моралното влияние на властта, но впряга в предизборната агитация целия административен апарат на държавата. Наистина новото правителство не си служи при изборите с брутални средства – заплашвания, шайки, насилия – с каквито са си служили някои пребивавали вече във властта политически партии. „Никога други път – пише Тодор Влайков – не са толкова много и с такава парадност кръстосвали страната по всички направления и обикаляли всички градове и паланки, па дори и села, за да влияят с авторитета на най-висшата власт и лично, като министри, да раздават всевъзможни обещания.“ Един от най-енергичните агитатори, който си служи с откровено демагогски средства, е министърът на вътрешните работи Михаил Такев, произвел по време на тази кампания знаменития анекдот: „Когато в едно село г-н Такев обещал, че ще му се направи мост, един от слушателите се провикнал: Ний нямаме река, г-не министре! – Нищо! И река ще ви докараме, отговорил министърът.“² Така демократическото правителство печели „неочакваното и от него грамадно мнозинство в Народното събрание“: броят на депутатите демократи нараства от 2 на 172 души. Но използваните от него средства – подчертава Тодор Влайков – „не са по-малко вредни за правилното политическо развитие на страната“, тъй като те „всяват разврат в избирателите и ги деморализират“.³

Както неведнъж дотогава, личният режим се проявява още в самото съставяне на демократическото правителство: „Две от най-важните министерства – пише Влайков – военното и това на външните работи, бяха дадени на доверени и приближени до двореца лица.“

В заключение Тодор Влайков обобщава: „Личният режим... се проявява в това дете държавният глава насочва по своя воля и по свое усмотрение упра-

¹ Вж. Влайков, Т. Г. Цит. съч., с. 63–67.

² Вж. Пешев, П. Историческите събития и деятели от навечерието на Освобождението ни до днес [1929]. С., 1993, с. 360.

³ Вж. Влайков, Т. Г. Цит. съч., с. 68.

влението на държавата ни. Трябва тук да добавим: не изцяло, не във всичко и не всякога насочва той управлението на държавата ни по своя воля, а само в ония клонове от управлението и при ония моменти, в които и когато той желае и има интерес да бъде осъществен негов някой замисъл или негово намерение. Това насочване може да става в отделни моменти спрямо всички клонове на държавното управление. Но най-вече и най-главно то става спрямо ръководенето на външната ни политика и на военното дело, които са почти винаги и изцяло в ръцете на държавния глава.“

Напълно основателно Тодор Влайков обобщава: „Личният режим спъва правилното политическо развитие на страната ни; той е, според както се признава от цялото напредничаво общество и от повечето политически партии, едно зло.“¹

Премахването на това зло не може да стане единствено и само по пътя на посочване, изобличаване и осъждане на неговите прояви. Принципният въпрос, който се поставя на дневен ред, е как да се създадат обществените условия, при които едно министерство, назначено по волята само на държавния глава, но не посочено от общественото мнение, да не може благодарение само на властта да печели провежданите от него избори? „Отговорът на това питане – отбелязва Тодор Влайков – е известен; той отдавна се повтаря от голямата част на напредничавата интелигенция: трябва да се организира широката народна маса...“ И още: „За да не се увлича винаги от въздействието на властта, трябва тази сива маса да престане да бъде неорганизиран народ, трябва тя да се организира политически, да стане политическа сила.“

Това политическо „свестяване и организиране“ на широките народни маси може да постигне желанния ефект само когато почива върху по-издигнатото гражданско и политическо съзнание, при което се съчетават „задачите на цялата държава и общите интереси на цялата нация“, от една страна, „ясното и пълно схващане интересите на оная социална класа, към която той или оная слой от масата принадлежи“, от друга. Разбира се, според разбирането на съответната политическа партия.²

Няма съмнение, че изследването на Тодор Влайков върху личния режим заема централно място в политическата доктрина на българския радикал-демократизъм. Личният режим е квалифициран от Т. Г. Влайков като „зло“, което изсушава политически страната, като в перспектива подготвя и голе-

¹ Вж. Влайков, Т. Г. Цит. съч., с. 77.

² Вж. Влайков, Т. Г. Цит. съч., с. 92–95.

мите нейни нещастия. „В разюзданата природа и в ненормалните капризи на Фердинанда – пише един от неговите съратници – той виждаше зловещата сила, която витае над съдбата на народа.“¹

III.

Органично свързана с голямата тема за личния режим у нас е значителна част от публицистиката на Т. Г. Влайков. В качеството си на издател и редактор на сп. „Демократически преглед“, което ще просъществува цели 26 години, като поради прекъсванията от войните от него излизат 19 годишници, той разисква върху страниците му всички по-важни събития и прояви на националния политически живот. В нито една от своите статии не се изявява като „политолог“ дотолкова, доколкото той е реално действащ политик, който пише върху наскоро преминали исторически сюжети от националното битие, като те винаги са описани с оглед на необходимата поука за политическите субекти. Ето защо проф. Михаил Неделчев стига до заключението, че „неговите текстове са акции в политиката“.²

Постоянна тема в публицистиката на Влайков е парламентаризмът, определян от самия него като „една от най-важните и най-болни страни на нашия държавен живот“. В една от първите си публикации по темата от 1905 г. той определя парламентарната форма на управление като конкретен израз на идеята за демокрация или народовластие. В Търновската конституция няма изричен текст, който да дефинира парламентарната форма на управление, но това не е случайно: „много от правилата на парламентаризма – подчертава Влайков – нямат легална определеност и пряка санкция“. Парламентарната форма на управление – отбелязва той – би могла да съществува „дори без каквото и да е пряко или косвено указание, а просто въз основа на създадени прецеденти“, какъвто е случаят с Великобритания. В България парламентарната форма на управление има своето формално основание в принципа на солидарната отговорност на министрите пред Народното събрание, предвиден

¹ Вж. **Тодоров, П.** Т. Г. Влайков. – В: Тодор Г. Влайков. Литературно и обществено дело. 1965–1885–1935, с. 287.

² Вж. **Неделчев, М.** Влайков за партиите и политическата система в България. – В: **Ibid.** Радикалдемократизмът: опит за либерално политическо поведение в България. С., 2000, с. 165–166.